

האדם ועבודתו הדתית על פי הפילוסוף, ודחיית המלך את שיטתו (א-ד)

¹⁹ לכל פרט מפרטי העולם הזה יש סיבות שבהן יגיע לשלמות. פרט שסיבותיו שלמות יהיה שלם. פרט שסיבותיו לוקות בחסר ילקה בחסר²⁰, כמו החבשי אשר לא הוכן ליותר מאשר קבלת צורת האדם והשכל באופן הלקוי ביותר שאפשר. אך הפילוסוף, אשר הוכנו לו הכנות, יקבל בהן את המעלות הגופניות (=בריאות הגוף ואיזון כוחותיו), את מעלות האופי (=תכונות נפש מאוזנות) ואת המעלות העיוניות (=אינטליגנציה שכלית גבוהה) והמעשיות, ואין חסר לו דבר מן השלמות.

ואולם כדי להוציא שלמויות שבכוח אל הפועל יש צורך בהוראה ובחינוך, שכתוצאה מהם תתגלגנה התכונות על פי מה שהוכנו בשלמות או בחסרון או באינסוף דרגות ביניים.

²¹ באדם השלם דבק אור ממין אלוהי הקרוי השכל הפועל²². שכלו הנפעל²³ דבק בו דבקות של התאחדות עד אשר יחשוב האדם שהוא אותו שכל פועל ללא שונות

הערות - ילמד ענויים דרכו

19 זה החלק השני בדברי הפילוסוף - מיהו האדם השלם. בניגוד ליסודות האמונה הכפרניים, שאינם מתמזגים עם היהדות (למעט עם פרשנים כופרים שהטילו את דעתם המעוותת על הרמב"ם כמו"נ ואכמ"ל), את התפיסה של הפילוסוף ל"אדם השלם" ניתן למצוא גם ביהדות: מידות מתוקנות ודעות אמיתיות בענייני האמונה, האיש החכם והטוב. הרמב"ם רואה בכך את האדם השלם שיכול להגיע לנבואה (עיין הקדמת הרמב"ם למשנה). הדבקות בה' אפשרית רק על ידי ידיעת ה' וההידמות אליו במעשיו (עיין מו"נ ג,גד) והמחשבה המתמדת בו (עיין מו"נ ג,גא). אלא שלדעתו (בניגוד לפילוסוף לקמן) לא ניתן להגיע לשלמות הדעות (עיין מו"נ ב,כד) ולשלמות המידות (עיין מו"נ ב,לט; ג,גכ) אלא על ידי תורת ה' ומצוותיה המובילות למהפך האישיותי בידיעה, במידות ובמעשים; והדבקות היא באלוה ולא במלאך; והעבודה והגשמת היעד היא חובה דתית ולא החלטה אישית. ריה"ל מדגיש בעבודת ה' את הציות למצוות, בחשק הלב ועל ידי כלל האומה - כדרך להשגת הדבקות והופעת השכינה. לעומת הרמב"ם וסיעתו שהדגישו את הדבקות בידיעת ה', ולעומת הר"ן, רח"ק ורי"א שהדגישו את כוונת הלב שבעשיית המצוות. והם שלוש בחינות: מעשה, שכל ולב. ואלו ואלו דא"ח.

20 גם לפי הפילוסוף יש אנשים נבחרים שטמון בהם הפוטנציאל להגיע לשלמות ויש שלא זכו לפוטנציאל זה. אלא שזה נעשה באופן אקראי על ידי חלוקת הכוחות בטבע, ולא על ידי בחירה אלוהית.

21 זהו החלק השלישי בדברי הפילוסוף - הגמול.

22 ריה"ל מגדיר אותו בהמשך: המלאך אשר מדרגתו נמוכה רק משל המלאך הממונה על גלגל הירח. הדבקות אצל הפילוסוף אינה באלוה אלא במלאך הקרוב ביותר אל האדם. זאת לעומת הדבקות בשכינה, כמו שמתאר ריה"ל לקמן א,קט.

23 נקרא גם שכל בכוח או שכל היולי. והכוונה לשכל הפוטנציאלי הבסיסי שבאדם שמשיג את ה"טוב והרע", דהיינו מה נכון מבחינה חברתית. אבל בשכל הפועל המושפע לאדם - משיגים את האמת והשקר, את האמיתות.

ביניהם. כליו, כלומר, איבריו של אותו אדם, לא יעסקו אלא במעשים השלמים ביותר, בזמנים המתאימים ביותר ובמצבים המעולים ביותר. הם, כביכול, פְּלִים לשכל הפועל, לא לשכל החומרי הנפעל, אשר הפעיל אותם קודם לכן; אז היה קולע לעתים ומחטיא לעתים, וזה קולע תמיד.

זאת היא המטרה המְרֵבית שהאדם השלם מקווה לה אחרי שתטוהר נפשו מן הספקות, תקנה חכמות לאִמְתָן וְתַעֲשֶׂה, כביכול, מלאך. (נפשו) תגיע להיות בדרגה המלאכית הנמוכה ביותר בין הנבדלים מן הגופים, שזו היא דרגתו של השכל הפועל, שהוא מלאך שדרגתו נמוכה מדרגת המלאך הממונה על גלגל הירח. אלה הם שכלים נקיים מן החומרים, קדומים כמו הסיבה הראשונה, אשר לעולם אינם חוששים שיכלו. נפש האדם השלם ואותו שכל הופכים להיות דבר אחד. הוא לא ישעה אל כיליון גופו ואיבריו, שכן הוא וזה הפכו לדבר אחד, והחיים ינעמו לנפשו, מכיון שנכנס לחברתם של הַרְמֵס, אֶסְקֶלְפִיוס, סוקרטס, אפלטון ואריסטו. יתרה מזאת, הוא והם וכל מי שבדרגתם והשכל הפועל הם דבר אחד.

זה מה שקרוי על דרך הרמז או הקירוב שביעות-רצון של אלהים²⁴. בקש²⁵ זאת אפוא ובקש לדעת את אמתות הדברים, כדי ששכלך יגיע להיות בפעל ולא נפעל. היצמד אל הדרכים הצודקות ביותר במידות ובמעשים, כפי²⁶ זה עוזר לְשׁוֹת את האמת, להתמיד בלימוד ולהידמות לשכל הפועל הזה.

בעקבות זאת באים ההסתפקות-במועט, שפלות-הרוח, הענווה וכל מידה מעולה עם הערצת הסיבה הראשונה, לא כדי שתשבע-רצון ממך, ולא כדי שתסיר את רוגזה ממך, אלא כדי להידמות לשכל הפועל בכך שתעדיף את האמת, תתאר כל דבר כראוי

הערות - ילמד ענוים דרכו

24 עד כאן תורת הגמול של הפילוסוף. סיכום ה"גמול" על פי הפילוסוף: השגת האמיתות, נבואה (-אולי, עיין בסוף דברי הפילוסוף בסעיף זה), דבקות בשכל הפועל והישארות הנפש לחיי נצח. עתה פונה הפילוסוף לחלק הרביעי שבהרצאת שיטתו - ההדרכה המעשית: לרדוף להשגת האמיתות ולתקן את המידות. דברים אלו דורשים מאמץ והתמדה, ועל כן חשובה הערצה לאלוה, כדי שיעזוב את התשוקות האחרות ויעסוק בלימודים ובתיקון המידות והמעשים. לכן טוב לדבוק בדת מסוימת, כי על ידה תתחזק ההערצה לאלוה והדרישה לתיקון המידות וידיעת האמיתות.

25 אצל הפילוסוף כל העבודה הדתית של האדם היא מתוך החלטה אישית שלו. האל פסיבי ואינו מחייב אותו בדבר. האדם שרוצה להשיג את האמיתות ושאר הבטחות הגמול שמציע הפילוסוף, בוחר מעצמו להשקיע בכך.

26 אף שהפילוסוף מחייב את התיקון המוסרי על מנת להתקדם בידיעת האמיתות, אין האדם מחויב להשיג את האמיתות הללו אלא השגתן תלויה ברצונו. לכן בשיטה אמונית זו אין סיבה להעניש את הרוצח או את הגוזל, וגם אין ברציחה דבר רע. גם הפילוסוף עצמו - כשיגיע למצב הכרחי של סיכון נפשו, יוותר על המחויבות המוסרית שקיבל על עצמו כדי להציל את חייו. זאת בניגוד לבעלי הדתות שהמחויבות המוסרית שלהם מוחלטת - עיין בדברי ריה"ל במאמר ד, יט וכן שם בסוף סעיף טו וסעיפים טז-יז.

לו ותאמין בו כפי שהוא. כי אלה הם תוארי השכל.

מכיוון שזאת תהיה אמונתך, אל תשים לב איזו תורה אתה מקבל על עצמך או באיזו דת אתה מאמין ו[איזו אלהות אתה] מעריץ, ובאיזו אמירה, באיזו לשון ובאילו מעשים [אתה מאמין]. או בדה לך דת לעניין הענווה, ההערצה והשבח כדי לכלכל את מידותיך ולהנהיג את ביתך ומדינתך, אם אתה מקובל עליהם. או קבל על עצמך בתור דת את החוקות השכליות שחיברון הפילוסופים, ותהיינה התכוונותך ומטרתך זוך נפשך.

סיכומו של דבר, בקש זוך הלב בכל דרך האפשרית לך, לאחר שתשיג את העקרונות הכלליים של המדעים לאמתותיהם. אז תשיג את מבוקשך, כלומר, לדבוק ברוחני הזה, כלומר, בשכל הפועל. אולי ישָה עליך נבואה ויודיעך חכמה נסתרת בחלומות אמת ודמיונות הקולעים אל האמת.

ב

אמר לו הכוזרי: דברִיך משכנעים, אבל אין הם תואמים את מבוקשי²⁷. כי אני יודע מעצמי שנפשי זכה ואני מכוון את מעשי לרצות את האלוה. אבל קיבלתי תשובה, שמעשה זה אינו רצוי אף שהכוונה רצויה. אין ספק אפוא שיש מעשה כלשהו הרצוי

הערות - ילמד ענוים דרכו

27 "משכנעים" - היינו שנראים מסודרים היטב מבחינה לוגית, אבל אינם מספקים את החלום של המלך, שאמר בדיוק את ההפך: יש מעשים שהאלוה רוצה אותם, ולכן אין מועיל לברות דת ולהעריץ את האלוה. וז"ל ריה"ל במאמר ד, יז: "כל ההולכים בעקבות החוקה האלוהית הולכים בעקבות בעלי הראייה הזאת בלבד, נוח להם לקבל את מסורתם על אף פשטות דבריהם וחספוס משליהם, בעוד שאין נוח להם לקבל את מסורת הפילוסופים, למרות עדינות דימויהם ויפי הסדר של חיבוריהם, וההוכחות המופיעות בהם. הציבור אינו הולך בעקבותם, כאילו האמת נמסרה לנפשות בנבואה, כמו שנאמר: 'נִכְרִים דברי אמת'".

עניין זה יסודי ביותר! אדם מאמין בדת כלשהי לא בהכרח מפני שהיא מסודרת היטב בהיגיון, אלא מפני שהיא תואמת את בקשת הלב שלו. יסוד זה חשוב בדורנו, שיש הרבה המעוררים באמונתם, והניסיון לברר מה קשה להם בשכל ולתרץ להם את שאלותיהם אינו מביא אותם לאמונה ולקיום מצוות. עיקר סיבת החילון היא חוסר התאמה פנימית בין בקשת הלב ובין מה שנראה להם שתורת ישראל מייצגת. או מפני שמבוקשם מקולקל בתאוות ויצרים ובעיות בקדושה (שעטופים בשאלות אמוניות אך זה רק מעטפת), או מפני שהם אנשי מוסר וצדק וחושבים שיש חוסר התאמה בין העולם הערכי שלהם לעולם התורה, משלוש אפשרויות: א. הם טעו בלימוד התורה ולכן חושבים שיש בה דברים לא מוסריים, ולא היא; ב. העולם המוסרי-ערכי שלהם בוסרי ולא מדויק; ג. אנשי התורה שפגשו היו אנשים לא ערכיים ולא מוסריים שגרמו לחילול שם ה' ותורתו. לכן התיקון האמוני לא יבוא אלא על ידי עיון והעמקה עד להתאמת בקשת הלב עם תורת ישראל.

[יש להוסיף שמה שכתב כאן ריה"ל שדברי הפילוסוף משכנעים - זה נכון רק לשלב זה של הספר, שבו נשמעות לראשונה טענות הפילוסוף והמלך טועה לחשוב שאכן יש בדבריו לוגיקה ברורה. בהמשך הספר (א, יג; א, סג-סה; ד, ד; ה, ד; כה;) ריה"ל יתקוף את הפילוסוף ויוכיח שב"מדעי האלוהות" אין לפילוסופים הסברים לוגיים אמיתיים, ומטעם זה יש ביניהם מחלוקות רבות בעניינים אלו.]

מצד עצמו, ולא על פי סברות. שאם לא כן, [מדוע] הנוצרי והמוסלמי, אשר חילקו ביניהם את העולם המיושב, נלחמים זה בזה, בעוד שכוונת כל אחד משניהם זכה לאלהים, והוא מתנזר, פורש, צם, מתפלל והחלטתו נחושה להרוג את רעהו, בהאמינו שהריגתו היא המעשה הטוב הגדול ביותר ויש בו התקרבות לאלהים²⁸. לכן הם נלחמים זה בזה, וכל אחד משניהם מאמין שהוא יגיע אל גן-עדן. לפי השכל לא ייתכן להצדיק את שניהם.

ג

אמר הפילוסוף: אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלה, שהרי מטרתם היא השכל²⁹.

ד

אמר הכוזרי: מה מביך יותר בעיני הפילוסופים מאשר אמונתם [של הנוצרים והמוסלמים] בחידוש, ושהעולם נברא בשישה ימים, ושהסיבה הראשונה (ולא השכל הפועל) מדברת אל אחד מבני-האדם – כל שכן לנוכח הקביעה של הפילוסופים שהיא נעלה מלדעת את הפרטים³⁰. עם זאת, על-פי מעשי הפילוסופים, ידיעותיהם, חקירותיהם ומאמציהם, היה ראוי שתהא הנבואה מפורסמת ונפוצה אצלם בשל דבקותם ברוחניות, ושיתוארו נפלאות, נסים ומעשי-פלאות (שעשו). לעומת זאת, אנו רואים חלומות אמת אצל מי שלא עסק בחכמה ולא בזיכוכ נפשו, ומוצאים

הערות – ילמד ענוים דרכו

28 לעומת זאת אצל הפילוסוף לא יכולה להיות מסירות נפש על דתו – עיין מאמר ד מסוף סעיף טו ועד סעיף יט.

29 בתרגום ר"י אבן שמואל הפנייה של הפילוסוף היא לדתות האחרות: "אין לא לזה ולא לזה הרשות להמית את זולתו, שהרי שניהם מכוונים בעבודתם אל השכל". הדת של הפילוסוף מובילה לסובלנות דתית, מעין הפלורליזם החילוני שקיים היום בעולם המערבי: אין על מה להילחם מפני שאין אמת דתית מסוימת. לכן רבים בימינו יזדהו עם המשפט הזה של הפילוסוף. אבל אין הסובלנות של הפילוסוף הועילה לו ולעולם. עצם סובלנותו לדתות האחרות אפשרה להן להמשיך להתקיים בעולם ולהשמיד ולכלות כל מי שעומד בדרכם. הדת הסובלנית מובילה לריבוי הרע בעולם. האדם המוסרי האמיתי נלחם בדעות שקריות כי הן בהכרח לא מוסריות, ויאהב את האמת, שהיא תמיד תוביל גם לטוב, לו ולעולם.

לעומת זאת בתרגום פרופ' שורץ שלפנינו וכן בתרגום הגר"י שילת, כוונת הפילוסוף אינה על הדתות האחרות אלא על דתו שלו: בדת הפילוסופים אין חובה להרוג את הדתות האחרות כי העיקר הוא השגת השכל, וכל דרך דתית שמובילה אליה חיובית. אולם באמת הפילוסופיה לא תילחם גם במי שנאבק למנוע את השגת השכל, כי הרצון להשיג את השכל אינו חובה מאת האלוה אלא רק רצון של האדם, ועל כן אין סיבה לסכן את הנפש על כך (כפי שיבואר במאמר ד, טז). גם חולי זה קיים בעולם המערבי האתאיסט, שאינו מבסס את אמונתו הפלורליסטית-דמוקרטית על חובה דתית אלוהית כלשהי, אלא על בחירה ורצון אנושי, ועל כן אינו רואה ערך להיאבק ולהילחם על אמונה זו. גם אצל הפילוסופים שמודים שיש נבואה – אין כוונתם לדבקות ולהתקשרות עם בורא עולם, אלא לדבקות והתקשרות וקבלת מסרים מהמלאך הנמוך ביותר, ושקרוב לבני אדם ביותר.

מסלול 1: יום ד לפרשת לך לך

מסלול 2: יום א לפרשת לך לך

את ההיפך אצל מבקשי החכמה. זה מצביע על כך שלדבר האלוהי ולנפשות יש סוד זולת מה שהזכרת, הפילוסוף!³¹

שאלות מנחות:

- ◆ מיהו האיש השלם על פי הפילוסוף?
- ◆ האם התכלית שמציב הפילוסוף היא פרטית או כללית?
- ◆ האם כל אדם יכול להגיע אליה?
- ◆ האם יש חובות מוסריות מוחלטות על פי הפילוסוף?
- ◆ מה משרתת העבודה הדתית, כגון תפילה או קרבנות, בדרך להשגת השלמות?
- ◆ האם סובלנות דתית הנובעת מתפיסה שאין מעשים מסוימים הרצויים בעיני האלוה, מובילה לשלום בעולם או למלחמות דמים?

הערות - ילמד ענוים דרכו

31 לסיכום בעבור ארבע סיבות המלך דוחה את הפילוסוף: א. אין דבריו תואמים את בקשת ליבו וחלומו; ב. רוב העולם הדתי נחלק עד כדי מסירות נפש מהם המעשים הרצויים; ג. האמונה בבריאת העולם, בנבואה ובהשגחה מפורסמת בעולם (כנגד שיטת הפילוסוף בתפיסת האלוהות); ד. מבחן התוצאה: הפילוסופים לא השיגו את התוצאה שהם מקווים לה לפי שיטתם הם, ואילו בעלי הדתות האחרות מספרים שהשיגו (כנגד שיטת הפילוסוף בהדרכה המעשית לשלמות). כל לומד ישים לב שסיבות אלו אינן הוכחות מוחלטות כנגד הפילוסוף, וכבר אמר המלך שהטענות של הפילוסוף מסודרות ומשכנעות, אלא שאינן תואמות את בקשת הלב של המלך. הוא מחפש משהו אחר. האדם מחפש את אמונתו לא לפי הוכחות שכליות, אלא לפי הרצון, השאיפות והערכים. התשוקה לדבקות בה', לנוכחות השגחתו, לדרישה לטוב מוחלט ולמוסר מחייב ולעבודה שיש בה ריצוי ומסירות נפש - כל אלו הם דרישת הלב של המלך, שמחייבת אותו להמשיך ולחפש את מבוקשו, וכאשר ימצא - יחפש גם את ההוכחות לכך. בהמשך הספר תבואר החלוקה שבין הוכחות שכליות (=ראייה) להוכחות חווייתיות (=ראייה).

מסלול 1: יום ד לפרשת לך לך

מסלול 2: יום א לפרשת לך לך